

УДК 351.746.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.3.2>

Ганьба О. Б.,

доктор юридичних наук, доцент,
начальник (завідувач) кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Халимон С. І.,

доктор юридичних наук, професор,
заступник начальника кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. У статті характеризуються суб'єкти правовідносин соціального і правового захисту особового складу Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужба України) та особливості їх нормативно-правового визначення. Виокремлено низку нормативно-правових актів, які склали законодавче підґрунтя дослідження.

Наголошено, що будь-які правові відносини залишатимуться статичним явищем, якщо не будуть приведені в рух їх головними учасниками – суб'єктами, завдяки виконанню останніми своїх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків з метою задоволення певних потреб та інтересів.

Визначено чіткий перелік суб'єктів правовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України, а також окреслено перелік осіб, на яких не розповсюджується дія Закону України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», а відповідно, які не є суб'єктами досліджуваних правовідносин.

З'ясування особливостей нормативно-правового визначення суб'єктного складу правових відносин досліджуваної сфери сприятиме кращому осмисленню проблематики зазначених суб'єктів та формуванню предметного базису для подальшого пізнання правовідносин соціального і правового захисту особового складу як Держприкордонслужби України, так і інших правоохоронних органів і військових формувань держави.

Узагальнено визначення суб'єктів правовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України, під якими розуміються визначені нормативно-правовими актами учасники специфічних правових відносин, що реалізують свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки з метою соціального та правового захисту своїх потреб і інтересів, а також членів їх сімей.

Запропоновано внесення змін до Закону України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» у частині, що стосується доповнення суб'єктів, на яких поширюється дія зазначеного Закону, такими суб'єктами, як працівники правоохоронних органів, які відповідно до їх службових повноважень можуть залучатися до оперативно-службової діяльності.

Наголошено на створенні та функціонуванні нових суб'єктів правовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України, що зумовлено вимогами сьогодення.

Ключові слова: *правові відносини, соціальний захист, правовий захист, суб'єкти, особовий склад, військовослужбовці, працівники, Державна прикордонна служба України, нормативно-правове регулювання.*

Hanba O. B., Khalymon S. I. Subjects of legal relations of social and legal protection of personnel of the State Border Service of Ukraine and peculiarities of their normative and legal definition

Abstract. The article describes the subjects of legal relations of social and legal protection of personnel of the State Border Guard Service of Ukraine and the peculiarities of their normative and legal definition. A number of normative and legal acts were singled out, which formed the legal basis of the study.

It is emphasized that any legal relations will remain a static phenomenon if they are not set in motion by their main participants – subjects, thanks to the latter's fulfillment of their subjective rights and legal obligations.

A clear list of subjects of legal relations of social and legal protection of personnel of the State Border Guard Service of Ukraine has been defined, as well as a list of persons to whom the Law of Ukraine of December 20, 1991 No. 2011-XI "On Social and Legal Protection of Servicemen and Their Family Members" does not apply has been outlined, and, accordingly, which are not subjects of the studied legal relationship.

Elucidation of the specifics of the regulatory and legal definition of the subject composition of legal relations in the researched area will contribute to a better understanding of the problems of the specified subjects and the formation of a subject basis for further knowledge of the legal relations of social and legal protection of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine, as well as other law enforcement agencies and military formations state.

The definition of subjects of legal relations of social and legal protection of personnel of the State Border Guard Service of Ukraine is generalized, which are understood as participants of specific legal relations defined by normative legal acts, who exercise their subjective rights and legal obligations for the purpose of social and legal protection of their needs and interests.

It is proposed to amend the Law of Ukraine dated December 20, 1991 No. 2011-XII "On social and legal protection of military personnel and members of their families" in the part related to the addition of entities subject to the said Law by such entities as employees law enforcement agencies, which, according to their official powers, can be involved in operative and official activities.

Key words: *legal relations, social protection, legal protection, subjects, personnel, military personnel, employees, State Border Guard Service of Ukraine, regulatory and legal regulation.*

Вступ із розкриттям актуальності проблеми дослідження. Служба в Держприкордонслужбі України є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із обороною України, забезпеченням її незалежності та територіальної цілісності [1, ст. 17, 65; 2, ст. 1–2], а також виконанням безпосередніх завдань Держприкордонслужби України щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні [3, ст. 1].

Військовослужбовці як Держприкордонслужби України, так і інших правоохоронних органів і військових формувань користуються всіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, які закріплені у Конституції України та в інших відповідних законах України.

Так, стаття 17 Основного Закону України визначає, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. А стаття 46 Конституції України перед-

бачає право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Питання захисту прав і свобод людини і громадянина врегульовані статтею 55 Основного Закону України [1].

З огляду на особливий характер військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації, визначені Законом України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та іншими нормативно-правовими актами [4, ст. 1²].

Водночас триваюча широкомасштабна збройна агресія російської федерації (далі – рф) проти України та запровадження 24 лютого 2022 року в державі воєнного стану зумовили необхідність деталізованого аналізу та переосмислення правовідносин соціального і правового захисту військовослужбовців як сектору безпеки і оборони загалом, так і Держприкордонслужби Укра-

їни зокрема, а також необхідність удосконалення законодавства України, основу якого складає чинна Конституція України, а також закони України, зокрема: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу», Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV «Про Державну прикордонну службу України» та низка інших нормативно-правових актів [1–5], які слугували нормативно-правою базою нашого дослідження.

Метою наукової статті є аналіз та виокремлення особливостей нормативно-правового визначення суб'єктів правовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України.

Стан опрацювання проблематики. Проблематику соціального і правового захисту військовослужбовців військових формувань та правоохоронних органів України досліджували такі вітчизняні науковці, як: Р. В. Гринько, А. Ф. Мота, С. А. Петrenchенко («Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану») [6], В. Л. Зьолка («Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект)», «Законодавство про державний кордон України») [7; 8], В. С. Ковальський, С. В. Петков та ін. («Захист прав військовослужбовців та членів їх сімей») [9], Л. Ю. Малюга («Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану») [10] та ін. Особливості соціального та правового захисту вузько специфічної категорії осіб – оперативних працівників та осіб, які надають допомогу оперативним підрозділам на конфіденційній основі, в умовах воєнного стану та реального проведення збройних операцій стали предметом наукового пошуку С. І. Халимона, С. О. Філіппова, А. Ф. Моти, І. Л. Бомбергер, В. О. Білецького [11].

Однак вищезазначеними науковцями лише дотично досліджувалися або взагалі оминалися науковою увагою суб'єкти пра-

вовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України.

Відтак подальшої розробки, з урахуванням здобутків сучасної теорії права, а також галузевих юридичних наук, потребують питання характеристики суб'єктного складу зазначеного виду правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Правовідносини соціального та правового захисту особового складу Держприкордонслужби України варто розглядати як специфічний вид суспільних відносин, дослідження проблем суб'єктного складу яких дає можливість відслідкувати динаміку їх становлення та поступових змін у статусі, починаючи від архаїчних відносин родового суспільства аж до сучасних аспектів їх інтенсивного розвитку, особливо в умовах відсічі збройної агресії рф [12, с. 257].

Безумовним є той факт, що будь-які правові відносини залишатимуться статичним явищем, якщо не будуть приведені в рух їх головними учасниками – суб'єктами, завдяки виконанню останніми своїх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків з метою задоволення певних потреб та інтересів [13, с. 249], на що звертається увага у стратегічних нормативно-правових актах у сфері національної безпеки України.

Так, у Стратегії воєнної безпеки України визначені цілі, пріоритети та завдання реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва. Зокрема за пріоритетом «запровадження об'єднаного керівництва з підготовки та ведення всеохоплюючої оборони України» одним з основних завдань визначено «законодавче унормування та забезпечення необхідних умов для проходження військової служби і служби у військовому резерві, соціального захисту військовослужбовців, членів їх сімей, осіб, звільнених з військової служби. Окрім зазначеного, у розділі «Ресурсне задоволення потреб оборони України» законодавець наголошує, що «комплектування професійними та вмотивованими військовослужбовцями здійснюватиметься в єдиній системі, що охоплюватиме військову підготовку в закладах

загальної середньої освіти, навчання в системі військової освіти та управління кар'єрою військовослужбовця, турботу про збереження життя і здоров'я особового складу, належне соціальне забезпечення військовослужбовців, членів їх сімей та осіб, звільнених з військової служби в запас і відставку, підготовку військово-навченого резерву» [14].

Відповідно до положень вищезгаданих нормативно-правових актів [2; 3; 4; 5; 14], суб'єктний склад досліджуваних правових відносин утворюють:

держава в особі органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших органів;

військовослужбовці Держприкордонслужби України та члени їх сімей;

працівники Держприкордонслужби України, які відповідно до їх службових повноважень можуть залучатися до оперативної службової діяльності;

військовослужбовці, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби в Держприкордонслужбі України, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та члени їх сімей, а також члени сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти;

військовозобов'язані та резервісти, призовані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, і члени їх сімей (зазначена категорія суб'єктів здебільшого стосується Збройних Сил України та інших військових формувань і меншою мірою Держприкордонслужби України) тощо.

Варто зазначити, що нормативно закріплено перелік осіб, на яких не розповсюджується дія Закону України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», а відтак які не є суб'єктами правовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України. Йдеться про членів сімей військовослужбовців прикордонного відомства, військовозобов'язаних та резервістів, які загинули чи померли під час проходження військової служби, проходження

служби у резерві внаслідок вчинення ними кримінального чи адміністративного правопорушення, або якщо загибель (смерть) військовослужбовця, військовозобов'язаного чи резервіста сталася внаслідок вчинення ними дій у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння, чи є наслідком навмисного заподіяння собі військовослужбовцем, військовозобов'язаним чи резервістом тілесного ушкодження [4, ст. 3].

Кращому осмисленню проблематики зазначених суб'єктів допоможе з'ясування особливостей нормативно-правового визначення суб'єктного складу правових відносин досліджуваної сфери.

Так, у Законі України від 3 квітня 2003 року № 661-IV «Про Державну прикордонну службу України» у розділі 5 «Правовий та соціальний захист особового складу Державної прикордонної служби України» [3] закріплено два самостійних механізми захисту особового складу Держприкордонслужби України: «правовий» і «соціальний» та відповідно характеризується окремо кожний з них. При цьому законодавець надає перевагу першочергового визначення правового становища та захисту особового складу Держприкордонслужби України над соціальним захистом. На нашу думку, такий підхід є не досить коректним, оскільки соціальний і правовий захист бере свій початок з конституційно визначеної спрямованості держави, задекларованої у Конституції України [1, ст. 1], на що також наголошує О. В. Скрипнюк у власному монографічному дослідженні в контексті соціального і правового захисту людини і громадянина [15, с. 38–41]. Тому доречно насамперед вести мову про соціальний захист, підкреслюючи його особливе значення.

Варто також зазначити, що законодавець у Законі України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [4] прямо вказує лише на таких суб'єктів досліджуваних нами відносин, як військовослужбовці і члени їх сімей. Натомість у Законі України від 3 квітня 2003 року № 661-IV «Про Державну прикордонну службу України» [3] деталізується правовий і соціальний захист

особового складу Держприкордонслужби України, а саме – військовослужбовців і працівників, які відповідно до їх службових повноважень можуть залучатися до оперативно-службової діяльності.

Наголошується, що поряд з військовослужбовцями визначеній категорії працівників також видаються службові та спеціальні посвідчення, а також відповідні знаки (жетони), а їх законні вимоги і розпорядження є обов'язковими для виконання громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, посадовими і службовими особами. Відповідно під час реалізації особовим складом Держприкордонслужби України своїх службових повноважень на державному кордоні та під час виникнення підстав правового захисту, коло суб'єктів правовідносин досліджуваної сфери розширюється.

З урахуванням значущості проблеми та з метою попередження корупції у статті 23 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» визначено низку заборон військовослужбовцям та працівникам Держприкордонслужби України під час здійснення прикордонного контролю, які на вимогу своїх прямих начальників або посадових чи службових осіб підрозділів внутрішньої безпеки зобов'язані надати можливість перевірити дотримання ними зазначених обмежень.

Щодо правового захисту особового складу Держприкордонслужби України, варто зауважити, що на законодавчому рівні врегульовано питання приводу, затримання та арешту і пов'язаних з цим обшуку, особистого огляду та огляду речей військовослужбовця або працівника Держприкордонслужби України під час здійснення ним прикордонного контролю. Чітко визначені умови [3, ст. 24], за яких можуть проводитися перелічені заходи, а саме: після закінчення несення ним служби або заміни іншим військовослужбовцем чи працівником, а у разі нагальної необхідності здійснити це невідкладно – лише в присутності уповноваженого представника органу охорони державного кордону.

У контексті нормативно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців Держприкордонслужби України [3, ст. 25] законодавець обмежився відсиланням

до Закону України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та Закону України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», а щодо працівників – до законодавства про працю за умови, якщо інше не передбачено трудовим договором. На наш погляд, такі питання потребують детальної регламентації безпосередньо у самому Законі.

Досить прогресивним підходом щодо соціального захисту особового складу прикордонного відомства, особливо в сучасних умовах, є нормативно-правове врегулювання права вступу до навчальних закладів Держприкордонслужби України поза конкурсом дітей військовослужбовців, загиблих під час виконання службових обов'язків, а також працівників Держприкордонслужби України, які відповідно до їх службових повноважень були залучені до оперативно-службової діяльності.

Принагідно згадати також про нових суб'єктів правовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України, виникнення яких обумовлене вимогами сьогодення.

Так, у 2024 році у структурі Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) для підтримки та надання допомоги в реалізації військовослужбовцями Держприкордонслужби України, Національної гвардії України, особами рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейськими, які звільнені з полону, отримали поранення внаслідок збройної агресії РФ проти України, та членами їх сімей, а також членами сімей осіб, які загинули (померли), зникли безвісти, перебувають у полоні або захоплені заручниками, членами сімей осіб, інтернованих у нейтральних державах, передбачених законодавством можливостей, прав, пільг, гарантій, в отриманні публічних (електронних публічних), соціальних, медичних, освітніх, психологічних, реабілітаційних послуг та у вирішенні інших проблемних питань за місцем їх лікування, проходження служби та проживання створено та функціонують відділи (сектори) соціального захисту

і супроводу постраждалих та членів їх сімей при Державній установі «Головний медичний центр Міністерства внутрішніх справ України» та територіальних медичних об'єднаннях МВС України по областях, місту Києву та Київській області [16]. Зазначені відділи (сектори) сприятимуть удосконаленню правовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України. При цьому залучення волонтерів до такого роду соціальної діяльності є сучасною передовою практикою.

Висновки з проведеного дослідження.

Викладений у статті матеріал, дозволяє нам зробити такі висновки:

суб'єктами правовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України вважаємо передбачених нормативно-правовими актами учасників специфічних правових відносин, які реалізують свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки з метою соціального та правового захисту визначених Законом осіб;

виокремлені особливості їх нормативно-правового визначення формують предметний базис для подальшого пізнання правовідносин соціального і правового захисту особового складу як Держприкордонслужби України, так і інших правоохоронних органів і військових формувань;

пропонується внесення змін до Закону України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» у частині, що стосується доповнення переліку суб'єктів, на яких поширюється дія зазначеного Закону (стаття 3) такими суб'єктами, як працівники правоохоронних органів, які відповідно до їх службових повноважень можуть залучатися до оперативно-службової діяльності;

характеристика нових суб'єктів правовідносин соціального і правового захисту особового складу Держприкордонслужби України, створення яких зумовлене вимогами сьогодення, постане предметом нашого подальшого наукового пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
3. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>.
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
5. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>.
6. Гринько Р. В., Мота А. Ф., Петреченко С. А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166.
7. Зьолка В. Л. Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект) : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2015. 672 с.
8. Законодавство про державний кордон України : науково-практичний коментар : у трьох томах / за заг. ред. В. С. Нікіфоренка, Ю. Б. Курилюка. Том 1. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2023. 618 с.
9. Захист прав військовослужбовців та членів їх сімей : навч.-практ. посіб. / за заг. ред. С. В. Петкова. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 428 с.
10. Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 150–159.
11. Халимон С. І., Філіппов С. О., Мота А. Ф., Бомбергер І. Л., Білецький В. О. Диференціація правового регулювання соціального і правового захисту оперативних працівників та осіб, які надають допомогу оперативним підрозділам. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 2 (83). С. 10–17.
12. Ганьба О. Б. Поняття, ознаки та особливості суб'єктів архаїчних правовідносин первісного родового суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 253–257.

13. Ганьба О. Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України: теоретико-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2020. 552 с.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2>.

15. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

16. Про надання інформації : лист Міністерства внутрішніх справ України Департаменту соціального захисту від 26 серпня 2024 року № 16056-2024.